

УДК 316.4

М. В. Пампура,

кандидат юридичних наук, здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФОРМИ СУЧАСНОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито сутність і зміст поняття «глобалізація». Розглянуто основні сучасні наукові підходи до вивчення процесу глобалізації як різновиду трансформаційного процесу. Визначено основні елементи глобалізації як специфічного трансформаційного процесу сучасної державно-правової дійсності, дано аналіз їх змісту і характерних особливостей.

Ключові слова: глобалізація, політичний процес, трансформація, політичні зміни, модернізація, демократизація.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. наша цивілізація переживає глобальні зміни: відбуваються якісні перетворення, що докорінним чином змінюють сутність світової соціально-політичної та економічної системи. Поряд з модернізацією і демократизацією глобалізація сьогодні являє собою невід'ємну частину світового політичного процесу. В сучасних реаліях вона стає тим феноменом, під знаком якого відбуваються майже всі події політико-правового життя суспільства.

Стан дослідження. Саме поняття «глобалізація» є порівняно новим, воно отримало значне поширення в науковій літературі лише в останні десятиліття. Проте на сьогоднішній день вже існує велика кількість концепцій і підходів щодо того, що саме варто розуміти під глобалізацією, які аспекти й сфери вона охоплює, наскільки вона є універсальною і всеосяжною тенденцією світового політичного процесу тощо. До найвідоміших теоретиків процесу глобалізації слід віднести таких дослідників, як М. Арчер, У. Бек, Д. Гелд, Е. Гідденс, Е. Мак-Грю, Р. Робертсон, Е. Тоффлер, М. Уотерс та ін. Питання, пов'язані із глобалізацією, у вітчизняній науковій думці розглядали В. Андріяш, Ю. Біденко, О. Білорус, Р. Войтович, О. Євтушенко, Ю. Котова, С. Наумкіна, В. Солдатенко, Ю. Ткачук, М. Хаустова та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у даній сфері, в центрі уваги наразі все ще залишаються питання щодо сутності і змісту, специфіки процесу глобалізації, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є дослідження змісту і специфіки процесу глобалізації, що передбачає з'ясування сутності поняття «глобалізація», розгляд основних наукових підходів до вивчення цього процесу, а також визначення та характеристики основних вимірів глобалізації як специфічної форми сучасного трансформаційного процесу.

Виклад основного матеріалу. В найзагальнішому вигляді під глобалізацією сьогодні розуміють процес посилення глобальної взаємозалежності держав, економік, культур, що супроводжується різким прискоренням темпів перебігу процесів у всіх сферах громадського життя. Існує ціла низка концептуальних визначень поняття «глобалізація». Так, М. Арчер визначає глобалізацію як процес, що приводить до поєднання структур, культур та інститутів у всьому світі [1, р. 133]. На думку М. Уотерса, глобалізацію варто визначати як «соціальний процес, у якому обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій, слабшають і в якому люди це ослаблення все більше усвідомлюють» [2, р. 3]. У найбільш загальному значенні Д. Гелд і Е. Мак-Грю під глобалізацією розуміють процес прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті соціального розвитку [3, с. 1]. З точки зору вчених, головним у глобалістському баченні є концепція глобальних змін, які передбачають суттєву трансформацію організації принципів соціального життя і світового порядку. Подібне – трансформаціоналістське – трактування глобалізації як особливого типу соціальної трансформації, змістом якої є перехід від одного типу суспільства до іншого, поділяють й багато інших учених. У межах такого підходу глобалізація постає не стільки у вигляді конкретного історичного феномена, що має певні економічні, соціальні, комунікаційні та інші параметри, скільки певним узагальненням тих змін, які відбуваються в останні десятиліття у західному суспільстві [4, с. 123]. У. Бек зазначає, що глобалізацією позначаються ті процеси, в яких національні держави та їх суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів і підкорюються їх владним можливостям, орієнтації та ідентичності, й ті процеси, які створюють транснаціональні соціальні зв'язки та простори, знецінюють локальні культури та сприяють виникненню нових культур [5, с. 26]. В цілому ж у сучасній науковій думці термін «глобалізація» сьогодні найчастіше використовується для визначення таких основних моментів: загальносвітового процесу інтеграції національних ринків, суспільств і культур (Д. Белл, Е. Тоффлер, З. Бауман); політичного процесу усунення міждержавних бар'єрів (Г.-П. Мартин, Х. Шуманн, С. Леш); процесу світового поширення ідеології лібералізму на національному та міжнародному рівнях (І. Валлерстайн, Дж. Аррігі, Б. Лінсді).

У вітчизняній науковій думці також існує велика кількість визначень глобалізації як специфічної форми трансформаційного процесу. Такі дослідники, як В. Солдатенко, В. Горбатенко, Т. Бевз та ін., визначають глобалізацію як загальносвітовий соціальний процес, що об'єднує потоки ідей, капіталів, товарів, науково-технічних досягнень, політичних норм і стандартів, законодавства, які зумовляють розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної,

соціокультурної суперсистеми [6, с. 12]. На думку вчених, глобалізація має розглядатися як об'єктивний процес, що створює такий рівень єдності людства, за якого, з одного боку, існування й успішний розвиток кожної країни, народу перебуває в безпосередній залежності від стану і трансформації світу загалом, а з іншого, – успіх у розв'язанні проблем людства залежить від ситуації в кожній країні, від активності й узгодженості дій усіх країн і народів світу [6, с. 12]. Глобалізацію як процес, внаслідок якого світ стає в більшій мірі пов'язаним і залежним від усіх його суб'єктів, розглядає й російський дослідник М. Іванов. Учений підкреслює, що наразі відбувається як збільшення кількості загальних для держав проблем, так і розширення кількості й типів суб'єктів політичних відносин, але ж у цілому «процеси глобалізації в самому широкому значенні характеризуються різким посиленням і ускладненням взаємозв'язків в основних галузях економічного, політичного і громадського життя, що набувають планетарних масштабів» [7, с. 19]. Детальний аналіз праць українських та російських дослідників (С. Бабуріна, Г. Глушенко, В. Кочеткова, С. Наумкіної, Н. Панкової, Ю. Ткачук, В. Четверікової та ін.) дозволив виділити такі основні чинники, що вплинули на становлення й розвиток процесів глобалізації:

- політичні та правові чинники – закінчення «холодної війни», подолання політичних протиріч між Сходом і Заходом, збільшення кількості двох- та багатосторонніх міжурядових угод, ослаблення державних кордонів, пришвидшення вільного пересування громадян, переміщення товарів і послуг;

- економічні чинники – посилення економічної взаємозалежності країн, підвищення ступеня економічної відкритості, централізація капіталу, ринкова конкуренція у світовому масштабі, міжнародна трудова міграція;

- інституційні чинники – лібералізація торгівлі товарами і послугами та ліквідація бар'єрів на шляху їх переміщення, посилення тенденції до уніфікації та стандартизації в економіці;

- організаційні чинники – створення та функціонування надурядових міжнародних організацій, запровадження міжнародних форм здійснення виробничо-господарської діяльності, перетворення багатонаціональних компаній та організацій на основні суб'єкти глобальної економіки;

- виробничі, науково-технічні та технологічні чинники – різке зростання масштабів виробництва, перехід до високих технологій;

- соціокультурні чинники – зростання соціальної мобільності, подолання кордонів в освіті шляхом розвитку дистанційного навчання, формування глобалізованих засобів масової інформації;

- інформаційні чинники – радикальна зміна засобів ділового спілкування, обміну виробничою, науково-технічною, економічною,

фінансовою інформацією (супутниковий та мобільний зв'язок, мережеві та цифрові технології тощо) [8, с. 16–17].

Отже, поняття «глобалізація» містить у собі достатньо широкий спектр явищ і тенденцій – від інтенсифікації товарних і фінансових потоків, що проходять через кордони національних держав, ослаблення суверенітету національних держав, боротьби за встановлення світового порядку до формування сфери транснаціональної політики, економіки та культури, появи і розвитку транснаціональних корпорацій, формування полікультурних співтовариств тощо. Дійсно, в сучасних реаліях глобалізація є тим феноменом, під знаком якого проходять майже усі події політичного, соціально-економічного, культурного та правового життя суспільства і який характеризується масштабним, багатоплановим і внутрішньо суперечливим процесом наростання загального у світовому просторі. Слід погодитися з думкою Р. Бірюкова, який зауважує, що процес глобалізації має багатоаспектні вияви – геополітичні, геоекономічні, геоправові тощо, наслідком чого й є неоднозначні оцінки його предметного поля та змісту [9, с. 36].

У сучасній глобалістській літературі зазвичай виділяють три основні аспекти глобалізації: трансформація традиційних моделей соціоекономічної організації, трансформація територіальних принципів і тенденція до трансформації влади [3, с. 7]. При цьому в центрі глобалістської доктрини лежить саме «ставлення до влади: її інструментарію, структури, розподілу і впливу». Поняття глобалізації, таким чином, використовується «для того, щоб відобразити щодалі вищий рівень, на якому влада здійснюється, набуваючи організованого характеру. В цьому плані вона передбачає перевпорядкування стосунків влади між і вздовж регіонів світу ...» [3, с. 8]. Так, У. Бек пропонує вимірювати глобалізацію за допомогою таких показників, як розширення у просторі, стабільність у часі, щільність транснаціональних мереж зв'язку. Сучасний світ, на думку вченого, відрізняється від попередніх епох тим, що рівні зазначених параметрів суттєво вищі, ніж у минулому [5, с. 28]. Зі своїх позицій Е. Гідденс визначає глобалізацію, використовуючи чотири основні параметри: 1) система національних держав; 2) світовий військовий порядок; 3) міжнародний розподіл праці; 4) виникнення світової економіки [10, с. 56]. На думку Дж. Уррі, перебіг процесу глобалізації відбувається за п'ятьма основними напрямками: 1) глобалізація стратегій транснаціональних корпорацій, що виходять за межі однієї держави; 2) глобалізація іміджів; 3) глобалізація ідеологій; 4) глобалізація політичної мобілізації; 5) глобалізація потоків (транспортних мереж, глобально-інформаційних систем та ін.) [11, с. 200–201]. Зводить загальні особливості глобалізації Н. Є. Покровський до таких аспектів: всеохоплюваність і комплексність, за яких глобальні цінності та орієнтири домінують над місцевими (локальними); протистояння глобального і локального

(що у сфері культури породжує велику кількість культурних гібридів); мінімізація національно-державного фактора з одночасним збереженням структур громадянського суспільства [12, с. 56]. Проте найчастіше в науковій літературі виокремлюються такі три загальні аспекти (виміри) глобалізації:

- економічний аспект (розширення світових фінансових ринків та утворення інтегрованої світової економіки і системи торгівлі);
- культурний аспект (універсалізація проблем людського буття, розвиток засобів масової комунікації, інтеграція і втрата цілісності та автентичності локальних культур, зростання міграційних процесів);
- політико-правовий аспект (розвиток міжнародних і міжурядових організацій та обмеження суверенітету національних держав, універсалізація політичних стандартів та законодавства) [13, с. 663].

Так, глобалізація в економічній сфері означає новий тип міжнародних економічних відносин, який виявляється в «становленні єдиного глобального ринку товарів, капіталу та послуг, а також виробничих процесів, у виникненні транснаціональних корпорацій, що мають виробництва у різних частинах світу». ТНК сьогодні справляють великий вплив не тільки на політику окремих регіонів і галузей промисловості, але навіть на політику окремих держав [14, с. 341]. Глобалізація в економіці виявляється: 1) у транснаціоналізації господарського життя, діяльності господарюючих суб'єктів (створенні транснаціональних олігархічних еліт); 2) у різкому відриві економічно сильних, розвинених країн (їх економіка відрізняється високим ступенем самодостатності, незалежністю від іншого світу) від країн, що розвиваються (які є залежними від постійних інвестицій); 3) у стандартизації виробництва та споживання; 4) у пануванні економічної організації суспільства, основаної на функціонуванні вільного ринку; 5) у постіндустріальному характері суспільного розвитку, що демонструє якості інформаційної епохи [15, с. 38–39].

Особливість процесу культурно-інформаційної складової глобалізації, на думку У. Бека, полягає сьогодні в «установлених емпіричним шляхом розширенні, щільності й стабільності взаємодіючих регіонально-глобальних мереж зв'язку й масмедіальної самоідентифікації, а також соціальних просторів та їх телевізійних потоків» [5, с. 78]. Зростаюча інтенсивність глобальних взаємозв'язків також передбачає прискорення глобальних взаємодій і процесів, адже розвиток загальносвітових систем комунікацій сприяє збільшенню швидкості глобального поширення ідей, інформації, культурних норм, моделей і стандартів поведінки. Зростаючі інтенсивність та швидкість глобальних взаємодій також можуть бути співвіднесені з «переплетінням» місцевого і глобального, адже вплив окремих подій збільшується, тоді як навіть суто локальні досягнення можуть мати величезні глобальні наслідки. У цьому сенсі межі між внутрішніми і глобальними проблемами можуть виявлятися розмитими.

Політичний вимір глобалізації, на думку багатьох учених, є набагато складнішим та проблематичнішим, аніж економічний або культурний [14, с. 345]. Політико-правовий аспект глобалізації спрямований на з'ясування ролі політичного процесу адаптації суспільства до нових умов його існування, визначення закономірностей та правових підстав формування політики глобальної безпеки, можливостей і засобів політичних та правових засобів регулювання глобалізаційних процесів [13, с. 664].

Політична глобалізація має такі аспекти: 1) формування нового світового порядку та основних центрів прийняття політичних рішень; 2) розвиток нової концепції міжнародної безпеки, оборонної політики; 3) «економізація політики»; 4) стирання границь між внутрішньою і зовнішньою політикою; 5) формулювання нового змісту поняття національного інтересу; 6) зростання значення питань керованості світу й регулювання міжнародних процесів; 7) масова політична участь і безпосереднє народовладдя; 8) прагматичне (раціональне) ставлення до держави; 9) зміна природи та змісту державного суверенітету – основи міжнародно-правової системи [16, с. 44].

Аналізуючи особливості політико-правового аспекту процесу глобалізації, Д. Гелд і Е. Мак-Грю зауважують, що політичні спільноти не можна більше вважати просто «окремими світами» чи «політичними одиницями» – вони інтегровані у складні структури взаємопов'язаних сил, стосунків і мереж. Дослідники відзначають збільшення екстенсивності, інтенсивності, швидкості та впливу міжнародних транснаціональних контактів на життєдіяльність усіх існуючих політичних спільнот у сучасному світі [3, с. 131]. Ефективна політична влада не має більше локалізуватися тільки в національних урядах – ефективна політична влада зосереджується і розподіляється різноманітними силами та структурами на національному, регіональному й міжнародному рівнях. Більше того, ідея політичної спільноти долі – самовизначеної колективності – не може більше обмежуватися кордонами національної держави як такої, адже досить велика кількість значущих сил і процесів, які визначають природу змін життя – від організації світової торгівлі до глобального потепління, – нині залишається поза зоною досяжності окремих національних держав, які не в змозі їх вирішити самостійно [3, с. 131].

Сучасні глобальні зміни асоціюються з трансформацією державної влади, адже роль і функції держави визначаються, відновлюються і запроваджуються на новий лад на стику мереж і систем, що регіоналізуються і глобалізуються. На нашу думку, такі зміни у сутності та змісті політичної влади слід називати не глобалістичними, а власне трансформаційними, адже, як підкреслюють Д. Гелд і Е. Мак-Грю, таке очевидне одночасне послаблення і розширення влади держави є симптоматичним для основної структурної трансформації – глобальних змін в організації держави і влади [3, с. 133].

Слід погодитися з думкою цих учених, які пояснюють таку зміну щодо влади модифікованою версією глобалістичної аргументації, підкреслюючи, що оскільки сучасні моделі глобальних політичних, економічних і комунікативних потоків є історично безпрецедентними, їх напрямком залишається неясним, тому що глобалізація є непередбачуваним історичним процесом, який супроводжується конфліктами та напруженістю [3, с. 133]. У порівнянні з класичними глобалістичними поглядами трансформаційна позиція не висуває тверджень щодо майбутнього напрямку глобалізації і не оцінює її сучасного стану відносно до певного єдиного, сталого ідеального «глобалізованого світу», дана позиція наголошує швидше на глобалізації як довготривалому історичному процесі, що має певні проблеми і суттєво визначається низкою спільних чинників. З точки зору такого підходу глобалізація не передбачає «кінця політики», а швидше являє собою її продовження новими засобами: серцевиною трансформаційної позиції є віра в те, що сучасна глобалізація відроджує чи створює владу, функції та вплив національних урядів. Особливо наочним цей процес є у Євросоюзі, де суверенна влада розподіляється між міжнародними, національними та місцевими органами, однак виявляється також і в діяльності сучасних міждержавних організацій. Комплексні глобальні системи (від фінансових до екологічних) поєднують долі окремих локальних спільнот із долею спільнот у різних регіонах світу.

З висказаного можна зробити низку основних **висновків** стосовно сутності та змісту глобалізації. По-перше, найточніше розуміння глобалізації дає уявлення про неї саме як про процес, а не про якесь унікальне явище. Вона не є результатом спрощеної логіки лінійного розвитку і як окремий різновид трансформаційного процесу відбиває виникнення й розвиток міжрегіональних структур і систем взаємодії та обміну. По-друге, просторове охоплення взаємозв'язків та щільність відносин між спільнотами, державами, міжнародними установами, неурядовими організаціями й багатонаціональними корпораціями утворюють нову глобальну, жорстко стратифіковану структуру, адже цей процес відбувається вкрай нерівномірно: він враховує існуючі моделі нерівності та ієрархії, але водночас створює й нові. Таким чином, глобалізацію слід розуміти як певне поєднання процесів структурування і стратифікації. По-третє, процеси глобалізації знайшли своє відбиття у всіх основних сферах суспільства: культурній, економічній, політичній, правовій, військовій та ін. Тому найбільш адекватним уявляється розуміння глобалізації як багатоаспектного й диференційованого соціального феномена, який треба розглядати не як унікальний стан (явище), а як глобальні взаємодії (процеси), що відбуваються у всіх сферах соціальної діяльності [17, с. 50–52]. По-четверте, оскільки глобалізація «стирає» політичні кордони, вона безпосередньо пов'язана з руйнуванням і перерозподілом

територіальності соціально-економічного та політичного простору. В умовах глобалізації «локальний», «національний» простір (політичний, соціальний та економічний) перебудовується так, що вже не обов'язково збігається з юридично закріпленими територіальними кордонами. З іншого боку, підсилення процесу глобалізації, у свою чергу, все більше стимулює соціально-економічну активність, не пов'язану з певною територією, шляхом створення регіональних і позанаціональних економічних зон, механізмів управління та ін. Тож у цьому сенсі її найкраще розглядати як процес позатериторіальний [17, с. 53]. Нарешті, глобалізація пов'язана зі зростанням масштабів владного втручання, тобто зі збільшенням просторової довжини владних органів і структур. У глобальній системі, елементи якої стають все більше залежними один від одного, центри влади все більше й більше віддаляються від суб'єктів і галузей владного впливу. Сучасна стадія глобальних змін трансформує основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління, спричиняючи переміщення від політики однієї держави до нової, комплексної форми багаторівневої політики як складного комплексу, взаємопов'язаного порядку, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

Список бібліографічних посилань: 1. Archer M. S. *Sociology for One World: Unity and Diversity. International Sociology*. 1991. Vol. 6, No. 2 (June). P. 131–147. 2. Waters M. *Globalization*. New York: Routledge, 1995. 471 p. 3. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація/пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: К.І.С., 2004. X, 180 с. 4. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 121–128. 5. Бек У. Что такое глобализация? (Ошибки глобализма – ответы на глобализацию)/пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с. 6. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій/В. Ф. Солдатенко (кер.), Т. А. Бевз, В. П. Горбатенко та ін.; НАН України, Ін-т політ. і етносац. дослідж ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2009. 536 с. 7. Иванов Н. П. Человеческий капитал и глобализация. *Мировая экономика и международные отношения*. 2004. № 9. С. 19–31. 8. Мамон Н. В., Завьялова А. С. Глобализация: концептуальные основы // Научный вестник Костромского государственного технологического университета. 2015. № 1. 26 с. URL: <http://vestnik.kstu.edu.ru/Images/ArticleFile/2015-1-10.pdf>. 9. Бирюков Р. Право и глобализация. *Юридический вестник*. 2010. № 1. С. 36–41. 10. Гидденс Э. Социология/при уч. К. Бердсолл; пер. с англ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2005. 632 с. 11. Тьячнюк М. С. Мобильная социология Джона Урри. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. Т. 7, № 4. С. 200–208. 12. Политология. Лексикон/под ред. А. И. Соловьёва. М.: РОССПЭН, 2007. 800 с. 13. Политология: навч.-метод. комплекс; підручник/за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ: ЦНЛ, 2004. 704 с. 14. Рукавишников В. О., Халман Л., Естер П. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения. М.: Совпадение,

1998. 368 с. **15.** Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. М.: Макс Пресс, 2003. 149 с. **16.** Цыганков П. А. Политическая социология международных отношений: учеб. пособие. М.: Радикс, 1994. 208 с. **17.** Оглезнев В. В. Глобализация и государство: анализ социальной онтологии. Томск: Изд-во ЦНТИ, 2010. 159 с.

Надійшла до редколегії 01.06.2016

Пампура М. В. Понятие и основные измерения глобализации как специфической формы современного трансформационного процесса

Раскрыты сущность и содержание понятия «глобализация». Рассмотрены основные современные научные подходы к изучению процесса глобализации как разновидности трансформационного процесса. Определены основные элементы глобализации как специфического трансформационного процесса современной государственно-правовой действительности, дан анализ их содержания и характерных особенностей.

Ключевые слова: глобализация, политический процесс, трансформация, политические изменения, модернизация, демократизация.

Pampura M. V. The concept and basic dimensions of globalization as a specific form of the modern transformation process

The essence and content of “globalization” have been determined. The basic modern scientific approaches to studying the process of globalization as a kind of transformation process have been considered. The basic components of globalization as a specific transformation process of modern state and legal reality have been established; their content and features have been analyzed. It has been grounded that the most accurate understanding of globalization gives an idea about itself as a process, not the kind of unique phenomenon. It is not the result of a simplified logic of linear development and as a separate kind of transformation process reflects the emergence and development of interregional structures and systems of cooperation and exchange. It has been proved that globalization is associated with increasing proportions of powerful intervention, i.e. with increasing spatial length of authorities and structures. It has been noted that the global system, which elements are becoming more dependent on each other, the centers of power are increasingly moving away from subjects and branches of powerful influence. It has been emphasized that spatial coverage of relationships and density of relations between communities, countries, international institutions, NGOs and multinational corporations form a new global rigidly stratified structure, because this process is extremely uneven: it takes into account the existing models of inequality and hierarchy, but also creates new ones.

Keywords: globalization, political process, transformation, political changes, modernization, democratization.

